

X. Hafta: Teknoloji ve Kültür

(Hans Oberdiek, Mary Tiles, II. Bölüm, Olgular, Değer Yargıları ve Etkinlik)

Teknolojiye yönelik iyimser ve kötümser yaklaşımlar açısından Oberdiek ve Tiles'ın kitabında bir orta yol bulma tasarısı olduğundan daha önceki derste söz edilmişti. Kitap, bu konuda bu iki yaklaşımın karşıt yönlerini açığa çıkararak söz konusu tasarımı gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu karşıtlıklar arasında en merkezi ve baskın olanı olgular ve değer yargıları arasında görülmektedir. Söz konusu karşıtlığı derinlemesine çözümlenerek teknolojilerin tarafsız olmadığı ve etkinlik gibi önemli bir unsurun olgular ve değer yargılarıyla olan temel ilişkisi de ortaya çıkacaktır.

Öncelikle olgu ve değer yargısı arasındaki karşıtlığın temelinde bunlardan ilkinin nesnel, kesin, açık olarak kabul edilirken ikincisinin görelî, öznel ve daha duyulur olarak kabul edilmesi vardır. Yine olguları kendi başına ele aldığımızda yani onları bir kurgu, yorum ya da başka bir şeyle karşıt olarak değil de özellikle bilimin yaptığı gibi kendileri olarak ele aldığımızda şöyle bir tanım yapabiliriz: Olgular, ortaya çıkarılan, icat edilen şeyler hakkındaki söyleme aittirler. Bu anlamda bilimde keşfedilen şey bir olgu değildir. Daha çok bir şeyin nedensel bağlantılarıyla düşünülmesine özgüdür. Bu durum bize bilimin de doğrudan olgunun kendisinden söz etmediğini göstermektedir. O zaman olguların kendi başına varlığını nerede bulacağız? Yine olgu diye bahsettiğimiz bir şeyin aslen bir olaya işaret ettiği kullanımları da vardır. Ya da belli bir konuda bir olgu gösterilmesini istemek aslında tartışmanın ötesinde bir şey istemektir. Olgunun gerçekte ne olduğuyla ilgili tüm bu belirsizlikler bizi şöyle bir sonuca götürür: tüm tartışmalardan kolektif olarak sağlaştırmış yani kesinliği hakkında uzlaşmış olarak çıkan şeydir; olgu. Bu görüş, olgunun yapılan bir şey olup keşfedilen bir şey olmadığı savıyla birleşir. Yani keşfedilen ya da icat edilen şey hakkında kesin olarak emin olduğunda bir şey olgu olur.

İster bilimde olsun isterse gündelik hayatta sert ve yumuşak olarak tabir edilecek türden olgulardan söz eder ve bu olgulara göre pratiğimizi düzenler veya anlamlandırabiliriz. Burada sert ve yumuşak terimleri bize birinin koşullara göre değişip esneyebilirken diğerinin kati bir hüküm ya da doğruluğa sahip olduğunu anlatırlar. Ancak her iki durumda da olgu dediğimizde bir ilişki ağından, deneyimlerin sonucu olan ya da deneyimde tanıtlanmış bir şeyden, nedensel bir bağlamdan söz etmekte olup dışarıda bir yerde bizi öylece bekleyen bir şeyden söz etmemekteyizdir. Buradan yola çıkarak kitap, olguların normatif, betimlemeli ve değer yargılarını da içeren biçimleri olduğunu vurgular. Burada asli amaç olgu ve değer yargıları arasındaki karşıtlığın temelini ortaya koymak olduğundan söz konusu belirleme

önemlidir. Burada güzel bir örnek otomobil kullanımının artmasıyla ilgili olarak veriliyor. Otomobil kullanımındaki artış, kent merkezinden uzak yerleşimi arttırmış, ebeveyn otoritesini zayıflatmış ya da sorumsuzca araba kullanımına neden olmuştur. Tüm bunlar çeşitli şekillerde ulaşılmış olgulardır ve biri bu olgularla karşılaştığında aksini iddia edebileceği olgu arayışına girmek yerine resmi raporların doğruluğunu araştırarak, toplumbilimsel sorular soracak ve zayıf öncüllerin, yanlış bulguların, örtük ancak savunulmayan değer yargılarının muhakemesini yapmayı seçeceklerdir. Dolayısıyla ihtiyaçlarımızla ilgili olarak verili olguları kavramakla değer yargıları da anlaşılabilirler. Sonuçta, olgulardan söz edilmesi farklılık adınadır ve farklılık da her zaman değilse de çoğu zaman değerlerle ilgilidir.

Peki, bu durumda değer nedir, diye sormalıyız? O da olgu gibi çok yönlü tanımlanabilir bir şeydir. Terimin özgün anlamında maddi ya da ekonomik mübadele aracı olma olarak niteleyeceğimiz türden bir şeyin başka şeye eşit olduğu bir ölçüt vardır. Hobbes herhangi bir ayrımı kabul etmez. *Leviathan*'da şöyle söyler: ***Bir insanın değeri ya da pahası, tıpkı başka şeylerinki gibi onun fiyatıdır. Yani gücünün kullanımında veri olarak neyse o kadardır. Dolayısıyla, mutlak değildir; ancak bir başkasının yargısına veya ihtiyacına bağlı olan şeydir.*** Elbette artık Hobbes gibi düşünmüyoruz. Bir şeyin değer ve fiyatını aynı şey olarak görmüyoruz. Oscar Wilde sinik birini betimlerken bu ayrımı dikkat çeker: ***Her şeyin fiyatını bilen ama hiçbir şeyin değerini bilmeyen biridir sinik insan.***

Değerin Avrupa iktisadının temel jargonu olarak yerleşmesi elbette kavrama ilişkin çoklu anlam alanını genişletip ayrıntılandırmıştır. Örneğin bir ürünün değerini belirleyen ya da ölçen pazar ekonomisi değerleri olabileceği gibi bireysel, öznel ilginin belirlediği bir değer de olabilir. Bu anlamda değerleri ekonomik anlamsa bireysel ve toplumsal olarak ayırabiliriz. Dolayısıyla değer sözcüğü artık yalnızca parasal değişimle açıklanamayacaktır. Çok daha geniştir. Bu nedenle, nasıl ki olgular basitçe var olan şeyler değillerse, değerler de basitçe duygusal ifadeler olarak anlaşılamazlar. Nesnel ve öznel varlık problemi daima her ikisi için de temel bir ikilik oluşturmaktadır. Değerin bugünkü yaygın kullanım biçimlerini kitap birkaç maddede toplamaktadır. Bunlar, 1) Bir kimsenin yaşamı boyunca izini sürdüğü temel iyi, 2) Kıymet, iyilik, anlam veren ve tamamlayıcı nitelik, 3) Özdeğerlendirme, özeleştirme ve özbenlik olarak bir kimsenin kimliğini kısmen oluşturan bir nitelik ya da uygulama, 4) Bir kişinin olası davranışları arasında neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verme ölçütü, 5) Bir kimsenin kendisinin ya da diğerlerinin davranışını savunmada başvurduğu standart, 6) Yararlı bir yaşam ya da iyi bir kimlik oluşturmada etkin olan özgül ilişki yahut da nesne/değer nesnesi. Değer nesnelere pek çok şey olabilir: sanat yapıtları, bilimsel kuramlar, teknolojik aygıtlar, kültür, gelenek, kurum... vb.

Değerlerin duygusal farklılaşmalardan doğduğu ve nesnel olarak bize kendilerini dayatabildiğinden söz edilmişti. Değerin öznel yanını biçimlendiren bu argüman özünde **arzular, istekler ve ihtiyaçlar** tarafından yönlendirilmektedir. Bu durumun özünde, kişinin bir seçim yapması gereken çelişkili durumlar vardır. Örneğin hem karnım doysun hem de pastam dursun istiyorum bu türden bir çelişkidir. Olmak istediğimiz kişi olmak için vazgeçmek ya da izlemek zorunda olduğumuz istek ve arzularımız da buna iyi bir örnektir.

Peki, değerın nesnel yanı nedir? Kitap bu noktada bize değerin doğal ortamının kültür olduğunu söylemektedir. Nerlich'in kültür tanımında, onun kişi üreten bir mühendislik programı olduğu iddiası vardır. Ancak kültürün ürettiği kişiler elbette biyolojik varlıklar değildir. Kendi kararlarını verebilen özgür varlıklardır. Bunlar, şekli ve içeriği kültürden kültüre değişen toplumsal niteliklerdir. Farklı kültürler farklı mühendislik programlarının gerçekleşmesi olarak düşünülürse değerlerin nasıl ortaya çıktığı da daha iyi anlaşılabilir. Tüm kültürler aynı ham madde ya da materyale sahiptir: biyolojik insan varlıkları. Ancak nasıl ki mühendisler aynı yapı malzemesinden farklı şeyler yapıyorsa kültürler de böyle yaparlar. Farklı kültürle üyelerine farklı değerler sunarlar. Bir kültürde erkeklerde maçoluğa yüksek değer verilirken bir diğerinde maddi gelişime verilebilir. Dolayısıyla aynı kişinin bir kültürde yüceltilip diğerinde aşağılanabilmesi de mümkündür. Tıpkı oyunlar gibidir bu anlamda kültürler. Satranç için istenen ve değer verilen becerinin futbol için bir anlamı olmaması ya da tam tersi durumda olduğu gibi. Aynı şey arzuların pekiştirilmesi ya da engellenmesinde de görülebilir. Yani öznel olarak bir kişi bir şey isteyebilir ancak nesnel olarak kültürü ondan başka bir şey talep edebilir. Kadınların dünyada halen kariyer yapma ile ilgili yaşadıkları sıkıntıları buna örnek verebiliriz.

Mühendislik programına benzetilen kültürler elbette sabit ve değişmez değillerdir. Gerek bireysel talepler doğrultusunda gerekse savaşlar gibi ya da doğal afetler gibi durumlarda toplumsal ve politik değişimler olabilir ve kültürel değişimler yaşanabilir. Bu noktada teknolojinin rolü büyüktür. İster kültürün genel formu açısından olsun isterse onu oluşturan elemanlar açısından olsun teknolojinin hız faktörüyle değişime zorlanabilirler ya da yok olup gidebilirler.

Kitapta değerlerin bir de ek değerler yaratabileceği üzerinde durulmakta ve buna kadın sorunuyla örnek verilmektedir. Kadının toplumsal rolü her açıdan ve her dönem saldırıya uğramıştır. Geleneksel değerler evlenme, çocuğa ve eşe bakma gibi zamanla kadının çalışma hayatına girişıyla geriye çekilir ama yok olmazlar. Şimdi yeni değerler öne çıkmıştır. İşçi olması bakımından beliren değerler. Düşük ücrete çok ve verimli çalışmak gibi. Diğer yandan geleneksel değerler ikinci bir iş alanı olarak belirerek ek değerler olarak varlığını korurlar.

Burada değerin birey açısından olumsuz nesnel ve dayatılan olması bakımından olumlu anlamıyla karşılaşmaktayız.

Sonuç olarak, kültürler oyun değildir. Sorgusuz, sualsiz devreye girerler. Her alanı kuşatan ve hayati öneme sahip olan oluşumlardır ve maksatlı, uygulanabilir kural değişimiyle kolayca manipüle edilemez. İsteklerin değerlere çifte dönüşümü de bu hakikati barındırır: Birey, olmak istediği şeyin mücadelesini verirken ve arzularını tamamlanmış bir bütüne sokmaya çalışırken **değerleri yaratır**. Eğer değerler kültürün en göze çarpan elemanlarıyla bağlantılı olabilirse bu durumda onu dönüştürebilir ve nesnel bir alan yaratabilirler.

Peki, olgular ve değer yargıları arasında nasıl bir etkileşim bulunmaktadır? Bu etkileşim komplike bir nitelik taşımaktadır. Olgular ve değer yargılarının kolayca ayırt edilmesi pek mümkün değildir. Teknoloji açısından bunu ele aldığımızda teknolojik alet, aygıt ya da teknikler için de durum böyledir. Mesela teknolojik şeyleri yapanlar kendi değer yargılarını yaptıkları şeye aktarırlar. Mesela bir şeyin fiyatını onun güvenilir ya da dayanıklı olmasından daha değerli buluyorsak ortaya çıkan ürün bu değer yargısının cisimleşmesi olacaktır. Ancak diğer yandan eğer üretici, tüketicinin değerlerini görmezden gelirse başarısızlığa uğraması da oldukça muhtemeldir. Çelişkili değer yargılarının bütünleştirilmesi için gerçek eşitler arasında bir mübadelenin olması gerekir.

Bu açıdan, araçsal yaklaşımın teknolojiyi nötr olarak yorumlaması belli bir anlamda doğrulanabilir. Çünkü değişimler ya da mübadeleler teknolojik ürünler ya da teknikler arasında değil de onların katıldığı, ortaya çıktığı toplumsal ve kültürel anlamlar, yargılar arasında gerçekleşirler. Yani üreticinin teknolojiye cisimleştirdiği değer yargısı, cisimleşen şeyin tüketici tarafından kendi değer yargılarınca biçimlendirebileceği bir hammadde olarak görülebilmesiyle tamamlanır. ***Her ne olursa olsun bireysel amaç ve değer yargıları kendilerini kuşatan teknoloji formlarından etkilenirler.*** İyimser teknoloji yaklaşımlarının reddettiği, kötümser yaklaşımın ise kabul etmekle birlikte direnç de gösterdiği bir hakikattir; bu. Çünkü böyle bir şeyin kabulü insanın kendi yarattığı maddi dünya ve onun koşullarınca belirlendiği ve bu nedenle özgür olmayacağı türünden bir çıkarıma götürür. İnsan, ideal ve amaçları olan bir varlık olması bakımından elbette bu determinizmi kırma olanağını da kendinde taşır. Ama nasıl? Kötümserler için bu teknoloji kültürü ve araçsal rasyonellik egemenliğinden vazgeçmekle mümkündür. Ancak bu durumda şu sorulabilir onlara: İnsanın amaçlarına varmak için yollar araması ve bunları rasyonelize etmesi sadece teknolojiyle mi ilgilidir; insan bunu pek çok alanda da yapamaz mı? Burada reddedilen tam olarak nedir?

Aslında burada kast edilen kapitalist ekonomiye özgü teknolojik gelişimin temel aurası ve mantığıdır. Burada araçsal akılcılaştırma, iktisadi olanla birleşmiştir. Burada etkinlik

kavramı merkezi bir yere sahiptir ve eski, Aristotelesçi anlamıyla (sonucun nedeni olan olay ya da hareket anlamıyla) değil; 19. yy. sonrasında, buhar makinesinin kullanımıyla başlayan süreçte büründüğü anlamıyla etkinliktir. Yani sistemleri ya da süreçleri sınıflandırma anlamında etkinlik. Bu anlamda etkinlik niceliksel bir karşılaştırma terimidir. Makinelendir burada derecelendirilen ve birbiriyle karşılaştırılan. Bu anlamıyla, Ellul ve diğerlerinin muhalif olduğu ve kötümser yaklaşımın reddettiği ve her şeyin temel nedeni gördüğü bir kavramdır etkinlik kavramı. Çünkü üretim süreci ya da belli bir organizasyon değerlendirilirken orada insanlar da adeta mekanik parçaları gibi değerlendirilmektedirler. Bu durum teknolojinin insansızlaştırma ediminin en güçlü göstergesi kabul edilir. Bu yönüyle Kant'ın ahlaki değer yargılarıyla tümüyle çatışan bir tablo ortaya çıkar.

Sonuç olarak, teknolojiler değer yarılarını cisimleştirirler. Kitapta bu açık ve kapalı olarak irdeleniyor. Bazı teknolojik alet, araç, oluşumlar üretilme ya da yapılma amacını aşabilirken bazıları aşamazlar. Elektrikli sandalye ve deniz feneri örneği verilmektedir bunun için. Bunlardan ilki kapalıdır çünkü tek bir amaçla kullanılır. Diğerleri öznel olarak pek çok amaca hizmet edebilir.